

MAQOM SAN'ATINING RIVOJLANISH TARIXI

*S.B. Hamitova Buxoro davlat universiteti
Musiqqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası
o'qituvchisi, 12-2-vokal 20-guruh
4-bosqich talabasi **Turdiyeva Aziza***

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek maqom san'atining tarixi, rivojlanish bosqichlari, sharq musulmon olamida maqom tizimlari yuzaga kelishi uchun zarur omillar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Shashmaqom, "Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari", uyushgan parda, Dugoh, Segoh, Chorgoh, Panjgoh.

Maqomlar tarixini o'zaro farqli ikki yirik davrga ajratish mumkin. Birinchi davr mazmunini maqomlarning makon-zamon nuqtai nazaridan juda qadimiy kelib chiqish ildizlari, dastlabki kuy ohang qatlamlarini o'rganish tashkil etadi. Tabiiyki, bu davrda hozirda bizga ma'lum tom ma'nodagi maqomlar bo'lmagan albatta. Zotan bizgacha yetib kelgan maqomot tizimlarining shakllanish jarayonlari ijtimoiy-madaniy taraqqiyotning ma'lum bosqichi bilan shartlanganki, bu (ikkinchi davr) xususida o'z o'rnida mufassalroq to'xtamga o'tamiz.

Ta'kidlash joizki, maqom kuy ohanglarini qadimiy qatlamlarini o'rganishga ko'mak bo'luvchi maxsus musiqiy risolalar bo'lmasa-da, ammo bu borada eng asosiy va muhim manbaalar bizning davrga qadar yetib kelgan. U ham bo'lsa ajdodlarimizdan ulkan ma'naviy meros qolgan "Shashmaqom", "Xorazm maqomlari" va "Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari"dir. Maqom kuylarining xususiy "til" tuzilish (sintaksis) qurilmalarini malakali idrok va tahlil eta olish asosida ular tarkibida uyg'unlashgan turli davr musiqiy qatlamlarini aniqlab olish imkoniyati mavjud. Ayni paytda bizga ma'lum rivoyatlar mazmunidan ham zarur xulosalar chiqarish mumkin. Shu asnoda O'zbekistonda mavjud maqomlar (Shashmaqom, Xorazm maqomlari, Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari) musiqasiga nazar tashlar ekanmiz, uning har biri o'zgacha tarovatli kuy-navolari negizida eng mukammal darajada uyushgan parda (tovush) tizimlari borligi e'tiborimizni o'ziga jalb qiladi. 7 ta asosiy pardalari o'zaro uyg'un, ohangdosh tovushlar nisbatiga qurilgan bu nag'amot uyushmalari kim tomonidan va qachon ijod etilgan? Bu borada yuritilgan mantiqiy fikr-mulohazalar asosida ularning shakllanish vaqtini keyingi

davrlarga, ya'ni musiqa san'ati taraqqiy ergan asrlarga taaluqli deb o'ylash mumkin. Biroq jahon musiqa tarixi bunday xulosani inkor etadi.

Chunki, maqom pardalariga o'xshash yeri asosiy pog'onali (pardali) tovush tizimlari Sharq-G'arb musiqa madaniyatiga juda qadim zamonlardan ma'lumdir. Xususan, qadimgi yunonlar bu kabi parda uyushmalarining bir necha turlarini bilibgina qolmay, balki ularning inson tarbiyasida alohida muhim o'rni borligini ham ta'kidlaganlar. Donishmand Pifagor esa mukammal pardalarning inson ruhiga favqulodda ta'siri sabablarini ilmiy bilish maqsadida ularni matematik usullar bilan o'rganib chiqqan (bu usullar keyinchalik o'rta asr Sharq musiqashunos olimlari tomonidan ham qo'llangan). Pirovardida ularning tarkibida yetarli me'yorda uyg'un (ohangdosh) tovushlar nisbati (oktava, kvinta, kvarta) borligini hamda ularning sonlardagi ifodasi dastlabki to'rt raqamga muvofiq kelishini (oktava-2:1; kvinta-3:2; kvarta-4:3) aniqlangan. Demak, mukammal uyushgan parda tizimlari dastlab ilmiy-nazariy asosda ham ijod etilmagan, balki ularda mavjud go'zal ohang uyg'unliklari ilmiy asosda kashf etilgan edi. Olimlar orasida mavjud qarashlarga ko'ra maqomlarning eng qadimiy namunalari payg'ambarlardan meros qolgan.

Xususan, XVI asr ikkinchi yarmi – XVII asr birinchi choragida yashab ijod etgan vatandoshimiz, mashhur musiqachi va olim Darvish Ali Changiyning “Tuhfatus-surur” nomli risolasida xabar berishicha, avvaliga yetti payg'ambar nomlari bilan bog'liq yettita maqom bo'lgan. Bunda “Rost”maqomi – Odam alayhissalomdan, “Ushshoq” – Nuh alayhissalomdan, “Navo” – Dovud alayhissalimdan, “Hijoz” – Ayub alayhissalomdan, “Husayniy” – Yoqub alayhissalomdan va “Rahoviy” – Muhammad sallallohu alayhi vassalamdan meros qolganligi haqqidagi rivoyatlar bayon etiladi. Muallif bu axborotni yetkazishda Xo'ja Abdulqodir ibn Marog'iy, xo'ja Safiuddin ibn Abdulmo'min, Sulton Uvays Jaloir kabi juda obro'li ustozlar fikriga tayanganligini ham ma'lum qiladi. Shuni aytish kerakki maqomlar musiqasiga oid “maqom” atamasidan avval “yo'l” ma'nosini anglatuvchi “roh”, “tariqa”, “ravish” kabi atamalar qo'llanib kelganligini Darvish Ali Changiy bayon etgan ma'lumotlarni quvvatlashga xizmat qilishi mumkin.

Oллоh taolloning yer yuzidagi elchilari bo'lgan payg'ambarlarning insonlarga chinakam baxt-saodatga erishish yo'llarini ko'rsatganlar. Ulardan qolgan ma'naviy ta'limot namunalari jamoa-qavmlar orasida alohida e'zozlanib, avloddan-avlodga go'zal ruhiy meros sifatida o'tib kelgan. Inson tinglovi va idroki uchun eng ma'qul va manzur bo'lgan mukammal pardalar ham dastlab shu meros negizida (yoki uni nazariy jihatdan o'rganish asnosida) hosil etilib, so'ngra shu (parda) “yo'llar”

asosida turli kuylar rivojlantirilgan (yoki kuylarning yangi namunalari ijod etilgan) bo`lsa kerak. Shunday qilib, qadimgi dunyodan meros kelayotgan mukammal parda uyushmalari keyinchalik maqom tizimlari yuzaga kelishida, shuningdek, bastakorlar-u, xalq musiqa ijodiyoti rivojida ham muhim poydevor yanglig` ahamiyat kasb etgan. Maqomlarda mavjud yana bir musiqiy qatlamni xalq og`zaki musiqa ijodiyotining ko`hna namunalari tashkil etadi. Hayratlanarli tomoni shundaki, maqomlarda xalq musiqasining hatto eng qadimiy namunalari o`ldirildi ham saqlangan. Xususan bu izlarni bizgacha yetib kelgan Navro`zi Ajam, Navro`zi Xoro, Navro`zi Sabo nomli maqom asarlarida ko`ramiz. Shundayki, bu asarlarning kuy negizlarida mutaxassis olimlar tomonidan “xalq kuyining eng qadimiy namunasi” (“birlamchi chiziq” –G. Shenker) tarzida tasnif etilgan quyi oqim kuy ohanglari yaqqol namoyon bo`ladi. Bu hol bejiz emas, albatta.

Ma`lumki, ko`pgina Sharq xalqlari uzoq o`tmishdan buyon Navro`z bayramini keng nishonlab, shu munosabat bilan ma`lum kuy va ashilarni ijro etib kelganlar. O`ziga xos mavsumiy marosim musiqasi sifatida xalq an`anaviy hayotidan muqim o`rin olgan bu toifa kuylar keyinchalik maqom tizimlariga kiritilib, o`zining yuksak rivojlangan ko`rinishlarga ega bo`lganligi haqiqatga yaqin bo`lsa kerak. Maqom manbalari qatorida “goh” (ya`ni Dugoh, Segoh, Chorgoh, Panjgoh shaklidagi) kuy tizimlari ham e`tiborga molikdir. Aksariyat olimlar bu toifa kuylar negizi qadimiy kitoblarni ma`lum ohanglarda o`qish an`anasiga dahldorligini, shu jumladan “Avesto” dagi “got” madhiyalariga borib taqalishini faraz qiladilar. Bu o`rinda Avestodagi “Gatheha” so`zi keyinchalik daroy (forsiy) tiliga “Gah” shaklida o`tganligi va yana qator holatalar inobatga olinadi. Bizga ma`lum “goh” kuylarining tahlili esa bu namunalarning ildizlari faraz etilayotgan davralardan-da qadimiyroq ekanligini ko`rsatadi. Xususan, Farg`ona-Toshkent maqomlaridagi Dugoh-Husayniy I kuyi negizida ikki tayanch pardali ohang tizilmasi, Segoh cholg`u kuyida, shuningdek, Shashmaqomning Tasnifi Segoh, Xorazm Segoh maqomining Tani maqom qisimlarida esa uch tayanch pardali ohang tizimlari borligi ayon bo`ladi. Etnomusiqashunos olimlarning qo`lga kiritgan so`nggi yutuqlaridan ma`lumki, bu kabi tayanch tovushli kuy namunalari xalq musiqiy tafakkurining dastlabgi kurtaklaridir.

Albatta, maqomlarda qadimiylikka mansub qanchadan-qancha musiqiy yodgorliklarning o`rni topilmasin, biroq ularni asl holiday qayta “jonlanadi”, sadolanadi deb bo`lmaydi. Zero maqomlarda “saqlangan” musiqiy yodgorliklar,

garchand ularning muhim izlari saqlanib qolgan bo'lsa-da, o'zlarining yuksak rivojlangan holatlarida namoyon bo'ladi.

Demak, maqomlarning eng qadimiy tarixi aslida tom ma'nodagi maqomlar tarixi bo'lmay, balki ko'proq ularning kelib chiqish manbalari bo'lgan ko'hna davr musiqa kuy qatlamlariga dahldordir. Xuddi ana shu turli musiqa namunalari (demakki, turli uslubli kuy shakllari) asosida usluban badiiy yaxlit maqom tizimlarining shakllanish davrlaridan e'tiboran bevosita mumtoz maqomlar tarixi ham boshlanadi. Dastlabki maqom tizimlari qachon va qanday shaklda bo'lganligi xususida aniq ma'lumotlarga ega emasmiz. Bu borada Sosoniylar saroyida (shoh Xosrav Parviz davrida – 590-628yil) xizmat qilgan mashhur musiqachi – Borbad (vaf.627y.) ijodiy merosi, xususan unga nisbat beriladigan “7 Husravoniy” tizimi diqqatni o'ziga jalb etadi. Musiqashunos olimlar “7 Husravoniy” tizimi keyonchalik maqomot tizimlari yuzaga kelishida asos bo'lganligi yoki har holda bu tizimning maqomlar shakllanishiga ma'lum ta'siri haqida taxminlarga boradilar. Ammo bu masalada hali bir to'xtanga erishilmaganligini ham qayd etish kerak. Mutaxassislar salobatli maqom tizimlarining yuzaga kelishi kasbiy musiqa qatlami (ijodkorlik, ijrochilik) taraqqiyotining ma'lum tarixiy bosqichi, shuningdek, rivojlangan musiqa ilmi, falsafa va matematika fanlarining mavjudligi, qolaversa buning uchun zarur shahar madaniy muhiti kabi omillar bilan shartlanganligini alohida ta'kidlaydilar. Xususan, atoqli musiqashunos olim, san'atshunoslik fanlari doktori Ishaq Rajabovning bu boradagi malakali ko'rsatmalari e'tiborlidir:

“Maqomlar insonning musiqa haqidagi tushunchalari, musiqaviy-estetik qarashlari barkamol bo'lgan, kishilarning ongi va saviyasi yuksalgan bir davrda yuzaga kelgan... Maqomlar tizimining shakllanishi jahon ilmi fanining rivojlanishi bilan ham chambarchas bog'liqdir. Sharq musiqa olimlari musiqani tibbiyot, falsafa va matematika fanlari bilan bog'liq ekanligini uqtirib o'tganlar”. Professor Ravshan Yunusovning ta'kidlashicha: “Sharq maqomoti ko'hna, ancha murakkab falsafiy-estetik, musiqiy-nazariy hamda amaliy asoslarga egadir”. Shuni aytish kerakki, sharq musulmon olamida maqom tizimlari yuzaga kelishi uchun zarur omillar IX-Xasrlarga kelib jamul-jam bo'lgan edi. Zero, aynan shu davrlarda aniq fanlar rivojlandi, vatandoshimiz Abu Nasr Farobiyning (871-950) musiqashunoslikdagi buyuk xizmatlari o'laroq Sharq musiqa ilmiga asos solindi, kasbiy musiqa amaliyoti yangi bosqichga yuksaldi, shuningdek diniy-falsafiy ta'limot va qarashlar yoyila boshladi. Ana shu bevosita va bilvosita omillar ta'sirio'laroq o'rta asr Sharqining yirik (markaziy) shaharlarida o'n ikki maqom tizimi yuzaga kelgan edi. Mazkur

tizim tasnifoti dastlab Safiuddin Urmaviy (tax. 1230-1294) va Qutbiddin Sheroziylarning (1236|37-1310) musiqa ilmiga doir asarlarida ishlab chiqilgan bo`lib, keyingi asrlarda Abdulqodir Marog`iy (XIV), Abdurahmon Jomiy, Zaynulobidin Husayniy (XV), Najmiddin Kavkabiyy (XVI), Darvishali Changiy (XVI-XVII) kabi ustoz amaliyotchi va nazoratchi olimlar tomonidan ijodiy davom ettirilgan edi. O`n ikki maqom tizimi bir necha tarkibiy qisimlardan tashkil topgan bo`lib, ularning asosiylari 12 maqom, 6 ovoza va 24 sho`balardan iborat bo`lgan. Bunda qadimdan kelayotgan yetti bosqichli mukammal parda tizimlari 12 maqom guruhiga, ko`hna xalq kuy, aytimlari (Navro`zi Ajam, Dugoh, Segoh va b.) esa sho`balar toifasiga tasnif etilgan edi. Ushbu tizim bilan bog`liq qator masalalar, shu jumladan tarkibiy qismlarning tizim doirasidagi alohida vazifasi hamda musiqa amaliyotida bevosita o`zaro bog`lanish jihatlari hozirgacha jumboq bo`lib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rajabov Ishoq. Maqomlar. Toshkent., (qo`lyozma) San`atshunoslik institute kutubxonasi, Inv. N843, b. 61
2. Yunusov R. Yu. O`zbek xalq musiqa ijodi (ilmiy-uslubiy tavsiyalar) II qism, T., 2000, b. 24
3. Hamitova Sunbula Bahodir qizi. (2024). Performance of national and foreign classical works on the stage of the Theater of Young Audiences.
4. Hamitova Sunbula Bahodir qizi. (2024). Yosh tomoshabinlar teatri sahnasida milliy va xorijiy klassik asarlarning sahnalashtirilishi.
5. Хамитова С. Б. Художественные и идеологические проблемы в репертуаре театра // Miasto Przyszłości. – 2023. – Т. 43. – С. 88-91.
6. Сунбула Б. Хамитова РОЛЬ ТЕАТРА В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ И ДУХОВНОСТИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ // Inter education & global study. 2024. №3 (2). URL:
7. Rajabov, T. I., & Ibodov, O. R. (2021). O`zbek Xalq Musiqa Merosda O`quvchilarni Vatanparvalik Ruhida Tarbiyalash Vositasi. IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 1(6), 139-145.
8. Ражабов, Т. И. (2021). Ўқувчи-ёшларга ўзбек миллий музыка фольклори намуналари воситасида эстетик тарбия бериш. Science and Education, 2(11), 1094-1103.

9. Ражабов, Т. И. (2023). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Узбекские Народные Песни. *Miasto Przyszłości*, 33, 167-176.
10. Ражабов, Т. И. (2019). Описание вековых ценностей в песне "тутовое дерево-балх" и его место в воспитании учащейся молодежи. In *Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития* (pp. 70-71).
11. Ражабов, Т. И. (2020). Педагогические возможности использования детских фольклорных песен в духовно-нравственном воспитании младших школьников. *Вестник науки и образования*, (5-2 (83)), 34-37.
12. Ражабов, Т. И. (2021). Усовершенствование научно-методических возможностей обучения бухарским детским фольклорным песням в средней общеобразовательной школе. *Наука, техника и образование*, (2-2 (77)), 84-86.
13. Ражабов, Т. И., & Ибодов, У. Р. (2020). Обеспечение национального наследия в обучении песням бухарского детского фольклора на уроках музыки. *Вестник науки и образования*, (21-2 (99)), 55-58.
14. Ражабов, Т. И. (2020). Тическая классификация узбекской детской народной музыки и игр. *Наука, образование и культура*, (3 (47)), 61-63.
15. Rajabov, T. I. (2023). Distinctive Features of Folk Songs that Serve in the Spiritual and Moral Formation of Bukhara Pupils. *Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress*, 2(3), 59-68.
16. Rajabov, T. I., & qizi Safoeva, S. S. (2022). 5-7-SINF O 'QUVCHILARINI XALQ OG 'ZAKI IJODI VOSITASIDA MUSIQAGA QIZIQISHINI TAKOMILLASHTIRISH METODIK MUAMMO SIFATIDA. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(10), 392-400.
17. Ражабов, Т. И. (2022). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Народные Музыка И Песни. *Miasto Przyszłości*, 29, 363-367.
18. Ражабов, Т. (2023). O 'zbek bolalar musiqiy o 'yin folklorining mavzuviy tasnifi. *Общество и инновации*, 4(5/S), 340-345.
19. Rajabov, T. I., & qizi Safoeva, S. S. (2022). MUSIQA MADANIYATI TA'LIMIDA MUSIQIY SAVODXONLIK FAOLIYATINING TUTGAN O 'RNI. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(10), 423-431.

20. Rajabov, T. I. The Mechanism of Teaching Uzbek Musical Folklore. *Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences* ISSN, 2795(546X), 1.
21. Раджабов, Т. И., & Орипов, Н. О. (2022). Обучение фольклорным песням бухарских детей в системе непрерывного образования как долзарбская методологическая проблема. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 2(2), 409-412.
22. Rajabov, T. I. (2023). Distinctive Features of Folk Songs that Serve in the Spiritual and Moral Formation of Bukhara Pupils. *Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress*, 2(3), 59-68.
23. Ражабов, Т. И. (2022). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Народные Музыки И Песни. *Miasto Przyszłości*, 29, 363-367.
24. Rajabov, T. I., & qizi Safoeva, S. S. (2022). 5-7-SINF O 'QUVCHILARINI XALQ OG 'ZAKI IJODI VOSITASIDA MUSIQAGA QIZIQISHINI TAKOMILLASHTIRISH METODIK MUAMMO SIFATIDA. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMİY JURNALI*, 2(10), 392-400.
25. Rajabov, T. I., & qizi Safoeva, S. S. (2022). MUSIQA MADANIYATI TA'LIMIDA MUSIQIY SAVODXONLIK FAOLIYATINING TUTGAN O 'RNI. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMİY JURNALI*, 2(10), 423-431.
25. Rajabov, T. I. The Mechanism of Teaching Uzbek Musical Folklore. *Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences* ISSN, 2795(546X), 1.
26. Rajabov, T. X. I., & Ibodov, O. R. (2021). O'zbek Xalq Musiqa Merosda O'quvchilarni Vatanparvalik Ruhida Tarbiyalash Vositasi. *IJTIMOİY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMİY JURNALI*, 1(6), 139-145.
27. Тўхтасин, Р. И. (2022). ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚЎШИҚЛАРИ ВА ИЖРОЛАРИ ҲАҚИДА. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, (Special issue), 64-71.
28. Ражабов, Т. И. (2021). Ўқувчи-ёшларга ўзбек миллий мусиқа фольклори намуналари воситасида эстетик тарбия бериш. *Science and Education*, 2(11), 1094-1103.
30. Ражабов, Т. (2023). O 'zbek bolalar musiqiy o 'yin folklorining mavzuviy tasnifi. *Общество и инновации*, 4(5/S), 340-345.

31. Ражабов, Т. И. (2023). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Узбекские Народные Песни. *Miasto Przyszłości*, 33, 167-176.
32. Ражабов, Т. И. (2020). Педагогические возможности использования детских фольклорных песен в духовно-нравственном воспитании младших школьников. *Вестник науки и образования*, (5-2 (83)), 34-37.
33. Ражабов, Т. И. (2021). Усовершенствование научно-методических возможностей обучения бухарским детским фольклорным песням в средней общеобразовательной школе. *Наука, техника и образование*, (2-2 (77)), 84-86.
35. Ражабов, Т. И., & Ибодов, У. Р. (2020). Обеспечение национального наследия в обучении песням бухарского детского фольклора на уроках музыки. *Вестник науки и образования*, (21-2 (99)), 55-58.
36. Ражабов, Т. И. (2020). Типическая классификация узбекской детской народной музыки и игр. *Наука, образование и культура*, (3 (47)), 61-63.
37. Ражабов, Тухтасин Ибодович. “Ибодов Уктам Расулович ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ В ОБУЧЕНИИ ПЕСНЯМ БУХАРСКОГО ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА НА УРОКАХ МУЗЫКИ.” *Вестник науки и образования* 21-2 (2020): 99.
37. Ражабов, Тухтасин Ибодович. “Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Узбекские Народные Песни.” *Miasto Przyszłości* 33 (2023): 167-176.
38. Ражабов, Тухтасин. “O ‘zbek bolalar musiqiy o ‘yin folklorining mavzuviy tasnifi.” *Общество и инновации* 4.5/S (2023): 340-345.
39. Ражабов, Дилшод Зарипович, and Тухтасин Ибодович Ражабов. “Формирование и развитие узбекской народной лирики.” *Международная образовательная деятельность как фактор развития и сотрудничества высших учебных заведений в современном поликультурном мире*. 2018.
40. Ражабов, Тухтасин Ибодович. “Усовершенствование научно-методических возможностей обучения бухарским детским фольклорным песням в средней общеобразовательной школе.” *Наука, техника и образование* 2-2 (77) (2021): 84-86.